

Gender-Based Legal Differences in Islamic Human Rights: A Comparative Study of Ayatollah Khamenei's Approach and Contemporary International Human Rights System

Seyyedeh Latifeh Hosseini *

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran

DOI: [10.22034/rjfs.2025.502437.1141](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.502437.1141)

Abstract

Women's rights remain a central theme in human rights discourse, often framed around the principle of gender equality. In contemporary Western frameworks, this typically translates to a demand for absolute legal parity between men and women. In contrast, Ayatollah Khamenei, drawing on Islamic teachings, emphasizes the inherent dignity of women while grounding rights and responsibilities in the principles of justice and the recognition of natural differences between the sexes. Within Ayatollah Khamenei's intellectual framework and the broader paradigm of Islamic human rights, women's rights are rooted in human dignity and moral values. Islam acknowledges essential biological and psychological distinctions between men and women and, accordingly, assigns differentiated rights and responsibilities, all within the broader aim of social harmony and justice. This article seeks to address the following key questions: How does Ayatollah Khamenei respond to the existence of seemingly unequal legal rulings between men and women in Islamic jurisprudence? What position does Islam assign to women from his perspective? What is the philosophical basis for the differences in rights and duties between the sexes in his thought? How does this perspective contrast with modern Western interpretations of women's rights? The study concludes that spiritual and moral equality is a foundational value in Islamic thought, clearly reflected in Ayatollah Khamenei's approach. However, it argues that absolute legal equality is not a realistic or necessary requirement for justice. Rather, justice is understood as giving each individual what is due to them in accordance with their nature and social role. From this standpoint, gender equality - as conceived within Islamic human rights - must be evaluated through the lens of Islamic principles, which uphold both the recognition of natural differences and respect for religious values.

Keywords: Women, gender justice, Islamic human rights, equality, Ayatollah Khamenei.

* Email: L.hosseini@Alzahra.ac.ir (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

1. Introduction

Legal differences based on gender have long been a subject of intense debate in the field of human rights. The contemporary international human rights framework, grounded in the principle of absolute gender equality, generally regards any differentiation based on sex as a form of unjust discrimination. By contrast, the Islamic human rights tradition interprets such differences not as discriminatory, but as reflections of natural, biological, and functional distinctions between men and women, embedded in a divinely ordained moral order.

Within this discourse, the views of Ayatollah Seyed Ali Khamenei - Leader of the Islamic Revolution and a prominent contemporary thinker - offer a distinctive and influential approach. Critiquing liberal and secular perspectives on women's rights, Ayatollah Khamenei advances the notion of gender justice as a more grounded and holistic alternative to absolute legal equality. In his framework, legal differences between men and women are not products of inequality but are rooted in ontological differences and the inherent roles designed by creation.

This study explores the theoretical foundations and normative implications of gender distinctions in Islamic law - especially as articulated by Ayatollah Khamenei - and compares them with the assumptions and prescriptions of the modern international human rights regime. Ayatollah Khamenei argues that religious tradition, far from perpetuating injustice, offers a balanced and spiritually informed model of justice. His Eminence highlights the historical and ethical elevation of women in Islam, criticizing modern secular discourse for reducing women to economic or sexual roles, an objectifying trend the Leader sees as structurally degrading.

In contrast, modern international instruments, such as the Universal Declaration of Human Rights and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), interpret legal equality as requiring identical treatment regardless of biological or psychological difference. This model tends to obscure the relevance of differentiated gender roles, often interpreting traditional roles as inherently oppressive. Ayatollah Khamenei's approach, however, maintains that difference is not synonymous with discrimination and that justice sometimes requires tailored legal norms.

3. Methodology

This research adopts a descriptive-analytical methodology and relies on documentary and library-based sources. It draws extensively from Islamic Fiqh, theological texts, and Ayatollah Khamenei's speeches and writings to uncover the philosophical and normative foundations of gender distinctions within the Islamic human rights framework. It then analyzes key international human rights documents and the positions of global human rights bodies regarding women's rights.

Through a comparative approach, this study identifies both theoretical and practical divergences between the two systems. It employs discourse analysis to extract central themes in Ayatollah Khamenei's perspective and ultimately formulates a conceptual model of Islamic gender justice. The analysis is grounded in principles of legal philosophy, the objectives of Sharia, and international human rights doctrines.

The primary sources include authoritative Islamic legal texts, international legal instruments, Ayatollah Khamenei's official addresses and publications, and academic literature on women's rights in both Islamic and international contexts. These sources are examined through a critical-analytical lens to articulate the key points of divergence between the two paradigms.

The study also incorporates the theory of culturally-informed human rights, challenging the universalist presumption embedded in international norms and underscoring the necessity of interpreting legal values within their cultural, religious, and philosophical contexts.

3. Results and Discussion

The findings of this research suggest that, within the Islamic human rights paradigm, gender-based legal distinctions do not undermine human dignity. Ayatollah Khamenei contends that equality does not require sameness; rather, true justice necessitates acknowledging and responding to gender-specific differences in rights and responsibilities.

In contrast, the international human rights system—by asserting absolute legal parity—often overlooks the biological, psychological, and sociocultural differences between men and women. It tends to interpret traditional female roles, especially within the family, as patriarchal instruments of control and frequently instrumentalizes women's status.

Historically, two major paradigms have framed the debate on gender rights: The secular-universalist approach, foundational to the modern international human rights regime, emphasizes legal uniformity and frequently neglects ontological and psychological distinctions; The value-based Islamic approach, which affirms essential, functional, and normative distinctions between the sexes and views gender justice—not strict equality—as the appropriate organizing principle of legal rights.

Ayatollah Khamenei's jurisprudential and socio-religious interpretations offer a vital contribution to articulating the Islamic conception of rights and dignity for both men and women. He stresses women's inherent dignity, spiritual status, and maternal role, challenging the West's reductionist framing and proposing an alternative, faith-based model of gender justice.

This study poses a central question: do Islamic gender distinctions constitute unjust discrimination, or can they be interpreted as expressions of ontologically grounded justice that uphold human dignity and social harmony? It also questions whether the model of absolute legal equality advanced by international norms genuinely aligns with women's dignity and justice.

The study finds that Islamic gender distinctions are part of a moral and social framework aimed at sustaining balance within the family and community. Conversely, the international model tends to measure justice by formal and outcome-based parity, potentially neglecting deeper ethical and societal considerations.

4. Conclusion

This comparative analysis concludes that the Islamic human rights framework—rooted in the Quranic worldview, Prophetic tradition, and modern Islamic legal thought as exemplified by Ayatollah Khamenei—views gender-based legal distinctions not as discriminatory, but as expressions of justice tailored to the natural capacities and roles of men and women.

Unlike the abstract, individualistic, and formalist approach of the international human rights system, the Islamic model emphasizes the preservation of women's distinct identity and societal role. While men and women share equal human dignity and fundamental moral rights, legal distinctions are justified in specific areas where justice and social interest so require.

Ayatollah Khamenei offers a sustained critique of secular materialism and gender neutrality, asserting that the erasure of fundamental gender differences in the name of equality risks degrading women's status and obscuring their true dignity. The Islamic human rights model, by recognizing the philosophical and practical significance of gender

differences, promotes a vision of justice that affirms both rights and responsibilities in light of moral integrity and social harmony.

As such, the model of Islamic gender justice articulated in this study presents a compelling and culturally grounded alternative to dominant gender rights paradigms. It reflects distinct ontological, anthropological, and epistemological foundations. What the international system may label “discrimination” is, from this Islamic perspective, a principled distinction rooted in divine wisdom and a holistic understanding of justice.

Keywords: Women, gender justice, Islamic human rights, equality, Ayatollah Khamenei

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی
مقاله پژوهشی، دوره ۴، شماره ۱۲، بهار ۱۴۰۴، صفحات ۱۰۳ تا ۱۲۶
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۶

واکاوی تفاوت‌های حقوقی جنسیتی در آئینه حقوق بشر اسلامی با تأکید بر رویکرد حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مقایسه با نظام بین‌المللی حقوق بشر معاصر

| سیده لطیفه حسینی * | ID

DOI: [10.22034/rjfs.2025.502437.1141](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.502437.1141)

چکیده

حقوق زنان از جمله موضوعات مهم در حوزه حقوق بشر است که در چارچوب ادعای برابری حقوق این قشر با مردان قابل بررسی می‌باشد. آنچه مسلم است در دیدگاه غربی از تساوی کامل حقوق زن و مرد سخن گفته شده، در حالی که آیت‌الله خامنه‌ای با ارجاع به اسلام ضمن تأکید بر ارزش انسانی زن، عدالت و تفاوت‌های طبیعی را مبنا و معیار توزیع حقوق و تکالیف میان زنان و مردان قرار داده است. حقوق زنان در نظام حقوق بشر اسلامی و در منظومه فکری ایشان، بر پایه کرامت انسانی و ارزش‌های اخلاقی تعریف شده است. اسلام با شناسایی تفاوت‌های طبیعی میان زن و مرد، حقوق و تکالیف خاصی برای زنان تعیین کرده است که در چارچوب عدالت و تکامل اجتماعی معنا پیدا می‌کنند. این مقاله درصدد پاسخ به این سؤالات می‌باشد که رویکرد معظم‌له نسبت به وجود احکام ظاهراً نابرابر میان زن و مرد در اسلام چیست؟ زنان در رویکرد اسلامی از چه جایگاهی برخوردارند؟ فلسفه و علل تفاوت و عدم تساوی حقوق و تکالیف زنان و مردان در رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای در چه موضوعی است و تفاوت آن با رویکرد غربی نسبت به حقوق زنان در چیست؟ با بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد برابری و تساوی معنوی یکی از ارزش‌های مورد توجه اندیشه اسلامی می‌باشد که در رویکرد ایشان مشهود است، اما با توجه به اینکه برابری مطلق حقوقی منطبق با واقعیت نمی‌باشد و رعایت عدالت، لزوماً به معنای برابری مطلق نیست، اقتضای عدالت، دلیل اصلی تفاوت‌های حقوقی زنان و مردان است. در حقوق بشر اسلامی و دیدگاه معظم‌له، برابری جنسیتی باید در چارچوب اصول اسلامی و با تأکید بر تفاوت‌های طبیعی میان زنان و مردان و احترام به ارزش‌های دینی مورد توجه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: حقوق زنان، برابری جنسیتی، حقوق بشر، اسلام، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

*Email: l.hosseini@Alzahra.ac.ir

*

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی (open access) است.
فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی cc by 4.0 می‌باشد.
مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

مقدمه

دین اسلام، یک مجموعه به هم پیوسته و هماهنگ است و ارزیابی و تحلیل هریک از اجزای آن نمی‌تواند و نباید مستقل از سایر اجزا صورت گیرد، ازاین‌رو مسأله حقوق بشر نیز از این قاعده کلی استثناء نمی‌باشد. در اندیشه اسلامی، انسان دارای حقوق و امتیازاتی است که لازمه حیات اجتماعی او می‌باشد. برای تأمین بستر حصول امتیازات و عدم تعدی حقوق آن‌ها، شکل‌گیری ساختار قانونی لازم است تا در پرتو آن، همه افراد به حقوق و امتیازات خویش دست یابند و راه تعدی به حقوق مسدود شود (جوادی آملی، ۱۳۹۸: ۴۴). چنین قانونی در جوامع دینی برگرفته از تعالیم و احکام وحیانی می‌باشد؛ بنابراین رسالت قانون الهی، محدود ساختن حقوق انسانی نیست، بلکه احیای حقوق فردی و اجتماعی است که لازمه تعالی انسانی می‌باشد. رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای به زن، رویکردی جامع است که شامل ارزش‌های الهی و منطق انسانی می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۱۱/۲۹).

بانوان بسیار مهمی مانند حضرت خدیجه (ص)، حضرت فاطمه زهرا (س) و حضرت زینب کبری (س) به عنوان زنان برجسته صدر اسلام، نقش مهمی در کمک به تعالی انسانی داشته‌اند. زنانی همچون سمیه به عنوان نخستین بانویی که مسلمان شد و آسیه همسر فرعون همواره به عنوان زنان الگو مطرح بوده‌اند.

بر این اساس در اسلام حقوق مشترکی میان همه انسان‌ها از آن جهت که انسانند وجود دارد که این دسته همان حقوق بشر نام دارد. به بیان دقیق‌تر، «حقوق بشر در اسلام، مجموعه حق‌هایی است که انسان در راستای تحقق اهداف شریعت از آن برخوردار می‌باشد» (عمیدزنجانی، ۱۳۸۸: ۲۹). این درحالی است که حقوق بشر معاصر شامل حقوق و امتیازاتی می‌باشد که انسان‌ها صرف‌نظر از تعلقات عارضی از حیث جنسیت، قومیت، نژاد و غیره از آن برخوردارند. فرض این مقاله آن است که بسیاری از تفاوت‌هایی که در رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای و نظام اسلامی از یک طرف و نظام حقوق بشر غرب از طرف دیگر مشاهده می‌شود، ریشه در تفاوت نگاه این دو نظام به جایگاه انسان در هستی دارد. به این ترتیب با توجه به اهمیت موضوع، مقاله درصدد پاسخ به این سؤالات است که رویکرد معظّم‌له نسبت به وجود احکام ظاهراً نابرابر میان زن و مرد در اسلام چیست؟، زنان در رویکرد اسلامی از چه جایگاهی برخوردارند؟ فلسفه و علل تفاوت و عدم تساوی حقوق و تکالیف زنان و مردان در رویکرد ایشان چه موضوعی است و تفاوت آن با رویکرد غربی نسبت به حقوق زنان در چیست؟ در همین زمینه، با توجه به اینکه آشنایی با مفاهیم کلیدی هر پژوهشی علمی، نخستین گام در مسیر پاسخ‌گویی به پرسش‌های آن پژوهش می‌باشد؛ زیرا علاوه بر روشن کردن بهتر موضوع سخن، موجب تسهیل در انتقال مضامین می‌شود. همچنین فهم مشترکی از واژگان و اصطلاحات

استفاده شده در متن، سبب آن می‌شود که نگارنده و خواننده، بتوانند با فهم مشترک، به مطالعه یا نقد محتوای آن بپردازند و با توجه به اینکه حقوق بشر، ترکیبی از دو واژه حق و انسان است، تبیین این ترکیب لازم می‌نماید (قسمت اول و دوم)، پیشینه تأکید بر برابری جنسیتی در نظام حقوق بشر معاصر به‌طور مشخص به دوران بعد از تأسیس سازمان ملل باز می‌گردد در این میان نیاز است این پیشینه در نظام حقوق بشر اسلامی و در رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای نیز بررسی گردد (قسمت سوم)، همان‌طور که بیان شد، تساوی حقوق افراد در اسناد جهانی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است (قسمت چهارم). و در نهایت نگاه ارزشی و متفاوت حقوق بشر اسلامی به زن و حقوق وی با تأکید بر رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای در چارچوب حقوق مشترک زنان و مردان و فلسفه تفاوت‌های حقوقی آنان، مشخص خواهد شد (قسمت پنجم).

۱. تحلیل مفهومی حق

در اندیشه اسلامی انسان دارای حقوق و امتیازاتی است که لازمه حیات اجتماعی او می‌باشد. به این ترتیب لازم است معانی که از حق در رویکرد اسلامی وجود دارد بیان شود تا مشخص گردد زمانی که از حقوق بشر سخن گفته می‌شود، مقصود چه حقوقی می‌باشد. حق از ریشه (ح ق ق) در لغت نقیض و خلاف باطل (موسی، بی تا: ۱/۲۴۸) و در معانی موجود ثابت، یقین، امر مقرر، مال و ملک، عدل، سزاوار، شایسته (بستانی، ۱۳۷۵: ۳۳۷) مطابقت و موافقت (قرشی، ۱۴۱۲ق: ۲/۱۵۸) یقین کردن، ثابت شدن، واجب شدن، سزاوار شدن، آن امر ثابت که انکار آن روا نباشد، آنچه ادای آن واجب باشد و حکم مطابق با واقع استعمال گردیده است (دهخدا، ۱۳۷۳: مدخل حق). حق در اندیشه اسلامی در حوزه‌های معرفتی گوناگون از جمله فلسفه، فقه، حقوق، اخلاق و... دارای کاربردهای متفاوتی است. در این قسمت با توجه به چارچوب مقاله، مفهوم حق در حوزه فقه موردنظر می‌باشد. بر این اساس مفهوم و مراد فقهای اسلامی از حق را می‌توان ذیل چهار تعریف کلی سلطنت و ملکیت، اعتباری که سلطنت و ملکیت از جمله آثار آن است، حق در معنای حکم و حق به معنای مفهومی که نیازمند جعل‌کننده می‌باشد، دسته‌بندی کرد (انصاری، ۱۴۱۵ق: ۱۱). حق و تکلیف به دو صورت با یکدیگر ملازم هستند: نخست اینکه حق و تکلیف توأمان نسبت به یک شخص متصور باشد، به این معنا که کسی حقی دارد تکلیفی نیز دارد. دوم اینکه حق و تکلیف نسبت به دو شخص متصور باشد، به این معنا که هر حقی برای شخصی، متضمن تکلیفی برای اشخاص دیگر است. صورت اول تلازم حق و تکلیف و صورت دوم تقابل حق و تکلیف می‌باشد (جوان‌آراسته، ۱۳۹۷: ۱۵). حق، مستلزم بهره‌برداری و استیفا و مطالبه است و دارنده آن از اختیار و

قدرت انتخاب برخوردار می‌باشد. این درحالی است که در تکلیف، اختیار و انتخابی مطرح نیست و آثار عدم انجام تکلیف، متوجه شخص خواهد شد.

۲. تحلیل مفهومی بشر

برای اینکه مبنای تفاوت‌های حقوقی جنسیتی در نظام حقوق بشر اسلامی تبیین شود و مشخص گردد که آیا تفاوت‌های حقوقی جنسیتی برخلاف عدالت است یا خیر، لازم است مفهوم و جایگاه انسان در نظام حقوق بشر اسلامی روشن شود و از آنجاکه مبنی بر آموزه‌های اسلامی، مفهوم بشر و انسان مفهومی متفاوت از تعریف ارائه شده در ادبیات حقوق بشر معاصر می‌باشد؛ مراجعه به تعالیم دین اسلام و بررسی جایگاه بشر در اندیشه اسلامی، امری ضروری به نظر می‌رسد. به بیان دیگر، با مراجعه به اندیشه اسلامی، باید به دنبال پاسخی به این پرسش بنیادین بود که مقصود از انسان و جایگاه وی در اسلام چیست؟

آموزه‌های حقوق بشر معاصر بر فردگرایی استوار است و مبنی بر انسان‌محوری می‌باشد. این درحالی است که مبنی بر آموزه‌های اسلامی و رویکرد آیت الله خامنه‌ای باید بر مبنای این پیش فرض به مطالعه مفهوم انسان پرداخت که پیدایش مجموعه هستی و موجودات اتفاقی نیست، بلکه همه عالم به سوی خالق خویش در حال حرکت هستند. انسان به عنوان اشرف مخلوقات در سیر تکاملی به سوی خالق هستی که کمال مطلوب اوست، در حال حرکت می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۷/۳۰). همین هدفمندی نظام خلقت و جاودانگی آن ایجاب می‌کند که خالق انسان، استعدادها و حقوق لازم را برای رسیدن انسان به کمال در وی و برای وی در نظر گیرد و از این نظر تفاوتی میان زن و مرد نیست (میرموسوی، ۱۴۰۱: ۵۵). به بیان دیگر کامل‌ترین شناخت را باید در محضر انسان‌آفرین جست‌وجو کرد که کمال مطلق است، زیرا در برابر غنی مطلق، سرمایه دیگران اندک می‌باشد. آن کس که سرمایه‌اش در انسان‌شناسی و جهان‌شناسی و درک تعامل انسان و جهان اندک است، نمی‌تواند به طور دقیق مفهوم و جایگاه انسان را به نمایش گذارد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۴: ۱۶۸).

از همین رو به منظور فهم دقیق تعریف و جایگاه بشر در اندیشه اسلامی، می‌توان مفهوم بشر را مبنی بر سه بُعد هویت‌شناسی، جایگاه‌شناسی و ارتباط وی با سایر پدیده‌های هستی مطالعه کرد. این تقسیم براساس ارتباط متقابل میان انسان، جهان و پیوند جهان و انسان طراحی شده، زیرا شناخت مفهوم انسان، منوط به شناخت هریک از این اضلاع و ارتباط آن‌ها با یکدیگر است (جوادی‌آملی، ۱۳۸۲: ۳۶). از همین رو، در ادامه گزاره‌هایی از آموزه‌های شریعت اسلام درخصوص هریک از این سه بُعد بیان می‌شود.

نخست، انسان موجودی مرکب و متشکل از دو بُعد جسمانی و روحانی است. بُعد جسمانی وی پس از مرگ متلاشی می‌شود؛ اما بُعد روحانی به حیات خود ادامه می‌دهد. خداوند متعال از روح خویش در او دمیده و او را خلیفه خود در روی زمین قرار داده و او را به سایر موجودات کرامت بخشیده است (جوادی‌آملی، ۱۳۸۲: ۸۱).

دوم، براساس دیدگاه اسلامی، مبدأ انسان خداوند متعال بوده، انسان به وسیله وی خلق گردیده و مستقل از ذات باری تعالی نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۸/۲۰). از آنجاکه ربوبیت عالم هستی و نیز تدبیر امور در اختیار خداوند است (رعد: ۱۶)، انسان نیز در چارچوب این تدبیر تعریف می‌شود. **سوم،** همه انسان‌ها دارای فطرتی الهی هستند و مبتنی بر همین فطرت آفریده می‌شوند (سبحانی، ۱۳۷۶: ۲۴).

چهارم، مبتنی بر آموزه‌های اسلامی؛ انسان موجودی مختار و انتخاب‌گر است که در پرتو تشخیص خویش، در دوراهی‌های زندگی، آزادی انتخاب و عمل دارد. «انسان موجودی است که دارای عقل و اراده می‌باشد و می‌تواند چیزی را که بخواهد برای خود انتخاب نماید و می‌تواند انتخاب نکند، البته انسان در مختار بودن خود مجبور است، ولی در کارهایی که انجام می‌دهد، مختار است» (کلینی، ۱۳۶۳: ۲۰۳/۳).

پنجم، از منظر دینی انسان موجودی است که دانش او نسبت به پدیده‌های خلقت محدود می‌باشد. **ششم،** به انسان به عنوان موجودی ابدی نگریسته می‌شود که هرگز نابود نمی‌گردد. قرآن کریم انسان را موجودی با روح جاویدان می‌داند که بعد از گذار از این جهان، به جهان دیگر می‌رود و در آن جاودانه می‌ماند. انسان نیز در نهاد خود خواستار جاودانگی است؛ اما این جاودانگی محدود به زندگی این دنیا نیست، بلکه انسان مانند مسافری مدتی را در این دنیا سپری می‌کند تا سرانجام به دیدار حق تعالی بشتابد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۴: ۱۶۴).

هفتم، در اندیشه اسلامی، آفرینش انسان براساس هدف عالی و غایی استوار می‌باشد. خالق انسان، استعدادها را برای رسیدن به کمال را در وی قرار داده و برای رسیدن به کمال مطلوب نیز برای او آموزه‌ها و دستورالعمل‌هایی را در قالب شریعت بیان داشته است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱: ۹۴).

هشتم، از آنجایی که ارتباط انسان با نظام هستی ناگسستنی می‌باشد؛ نمی‌توان پذیرفت که انسان در انجام هر کاری آزاد و خودسر باشد (میرموسوی، ۱۴۰۱: ۱۶۶). در نهایت هویت و هستی او امانتی است الهی که نمی‌تواند در خصوص آن مطابق با امیالش تصمیم‌گیری کند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۲: ۳۷).

طبیعی است که تفاوت نگرش نسبت به انسان به تفاوت نگرش درباره حقوق و تکالیف وی منجر می‌گردد. اگر انسان موجودی مستقل و غیروابسته به مبدایی باشد، با زمانی که انسان وابسته به مبدایی به نام خدا دانسته شود، نظام حقوقی متفاوتی خواهد بود (میرموسوی حقیقت، ۱۴۰۱: ۸۱).

بر همین اساس در آموزه‌های اسلامی و رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای، حقوق زنان بر مبنای هویت و جایگاه انسان و ارتباط تکوینی وی با مجموعه هستی به رسمیت شناخته شده است، زیرا انسان فرد نیست و با تمام هستی در ارتباط می‌باشد. به این ترتیب برای موجودی با چنین ویژگی نمی‌توان حقوقی جدای از دیگر اجزای هستی در نظر گرفت و باید در تدوین و تعیین حقوق بشر به جهان‌بینی و پیوند انسان با جهان توجه شود (اعراف: ۳۴).

تفاوت حقوق بشر معاصر و حقوق بشر اسلامی نیز در همین نکته نهفته است که حقوق بشر معاصر بر انسان محوری مبتنی است، با این اعتقاد که انسان خالقی ندارد، این درحالی است که نظام حقوقی مربوط به انسان اسلامی باید متناسب با مخلوق بودن وی و خالق بودن خدای او باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۲: ۸۵). در نتیجه می‌توان گفت مقصود از حقوق بشر اسلامی، استحقاق‌هایی است که انسان با مختصات خاص به عنوان موجودی پاسخ‌گو، مسئول و در پی سعادت اخروی و دنیوی برای دست‌یابی به کمال خویش به آن‌ها نیازمند می‌باشد و مجموعه حقوق وی، ریشه در حق بودن‌ها دارد.

۳. برابری جنسیتی در پیشینه حقوق بشر در اسلام با تأکید بر رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای به برابری جنسیتی

به لحاظ تاریخی حقوق بشر همواره از اهداف دین و پیام نبوت بوده است؛ در طول تاریخ حقوق بشر به عنوان یک تضاد تاریخی میان نبوت و کافران مطرح بوده و این حقوق از سوی کافران برخلاف دین‌داران انکار می‌شد. این سخن ادعا نیست که اسلام به طور خاص و ادیان به طور عام از آغاز آفرینش انسان منادی حقوق بشر بوده‌اند و ردپای تعیین و تأکید بر حقوق بشر پیش‌تر از نظام حقوق بشر معاصر و در اندیشه‌های اسلامی در دوران مختلف از جمله در دوران پیامبر اکرم (ص)، دوران خلفای راشدین و دوران فقیهان متأخر به خوبی مشهود است. پیشینه اسلامی حقوق بشر ما را به این امر رهنمون می‌کند که انسان به حفظ حقوق خود، مبارزه برای رسیدن به آن و فراتر از آن دفاع از حقوق دیگران موظف شده است.

اسلام از زمان ظهور به عنوان دین رحمت، منادی کرامت برابر برای تمام انسان‌ها صرف‌نظر از جنسیت در آن زمان بوده و هست. آیات قرآن و سیره نبوی و علوی در بردارنده و بشارت‌دهنده سعادت انسان‌ها در پرتو حقوق بشر آن‌ها بوده است. اندیشه اسلامی افراد یک جامعه را یک مجموعه یکسان

در نظر گرفته است و برای فرد و جامعه توأمان ارزش قائل شده است. در رویکرد اسلامی و براساس تئوری امت، فرد براساس اختیار و اراده و با باور به ارزش‌های عالی، خود را جزیی از یک جامعه ملت امت می‌داند و این موضوع در اندیشه اسلامی از آزادی‌های بشری تلقی شده است (انبیاء: ۹۲). در اندیشه اسلامی حق آزادی و اختیار، حقی غیرقابل سلب و قطعی می‌باشد (انسان: ۳۰). پیامبر اسلام بر برابری انسان‌ها تأکید کرده‌اند با این تعبیر که انسان‌ها در آفرینش مساوی و از طبیعت برابر بهره‌مند هستند (نساء: ۱۰). به این ترتیب حقوق بشر در اسلام در دوران پیامبر اسلام، در دوران خلفای راشدین و دوران فقیهان متأخر مشهود است و در پیشینه اسلامی بر ارزش و احترام به انسان صرف‌نظر از از تعلقات عارضی تأکید شده است (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). پیامبر اکرم (ص) هرگونه تبعیض ناروا در میان انسان‌ها را نفی می‌کردند (عمید زنجانی، ۱۳۷۰: ۲۵). پیامبر به‌عنوان یک شخصیت دارای مقام و جایگاه عالی معنوی با انسان‌ها صرف‌نظر از تعلقات عارضی مانند رنگ، طبقه اجتماعی، جنسیت و عقیده با مهربانی و رأفت رفتار می‌کردند. پیامبر اسلام زنده به گور کردن دختران را یکی از رفتارهای تحقیرکننده بشر دانسته‌اند و همگان را از انجام این کار منع کردند. به این ترتیب حقوق بشری که در عصر حاضر و جامعه غرب تدوین شده، مصادیق آن در سیره و عملکرد و باور پیامبر اسلام (ص) مشهود است. ازجمله آن حقوق، برابری انسان می‌باشد. با این بیان که «ای مردم، خدای شما یکی و پدر شما یکی است. همه فرزندان آدمید و آدم از خاک است و نزدیک‌ترین شما به خدا، پرهیزگارترین شما می‌باشد و عرب بر عجم جز در تقوا برتری ندارد» (بصیری، ۱۳۹۷: ۱۹). منشور مدینه یک نمونه از اسناد موجود حقوق بشری در آن زمان است که در سال نخست هجری تنظیم شد، حقوق و وظایف شهروندان مدینه، اعم از مسلمانان، یهودیان و دیگر اقلیت‌ها را مشخص کرد. در این منشور تصریح شده است: «یهودیان بنی‌عوف، امت واحده‌ای با مسلمانان هستند. برای آنان دین خودشان و برای مسلمانان دین خودشان» (ابن‌هشام، بی‌تا: ۲/ ۱۱۰). پیامبر اکرم (ص) بر بنیاد خانواده و شکل‌گیری آن از طریق ازدواج تأکید داشته‌اند و ازدواج با کفو را زمینه کمال انسان، دین، دنیا و آخرت انسان دانسته‌اند. در اسلام به زن حق انتخاب همسر داده شده است. پیامبر (ص) فرمودند: «لَا تُكْرَهُ الْمَرْأَةُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ»؛ هیچ زنی نباید بدون رضایتش ازدواج کند (صحیح مسلم، ۲۰۰: ۲/ ش ۱۴۲۱).

امام علی علیه‌السلام جانشین پیامبر اسلام (ص) نیز همان روش و مسیر پیامبر را پیش گرفتند و تمام مواردی را که ایشان به‌عنوان حقوق انسان‌ها مورد تأکید قرار داده بودند، در عمل و گفتار اعمال می‌فرمودند. علاوه بر تأکید بر برابری انسان‌ها، کرامت و ارزش والای معنوی انسان، بر سایر حقوق مانند حقوق زنان اقلیت نیز تأکید داشتند. برای نمونه امام علی علیه‌السلام در نامه خود به مالک اشتر، رفتار توأم با عطوفت با اقلیت‌ها را توصیه می‌فرمودند. در نظر حضرت، اموال و اعراض تمام انسان‌ها

اعم از مسلمان و غیرمسلمان محترم است، آنجا که خبر حمله سپاه معاویه به شهر انبار و تعرض آنان به زنان مسلمان و غیرمسلمان را شنیدند، فرمودند: «به من خبر رسیده که یکی از آنان به خانه زن مسلمان و زن غیرمسلمانی که در پناه اسلام جان و مالش محفوظ بوده، وارد شده و خلخال، دستبند، گردنبند و گوشواره‌های آنان را از تن‌شان بیرون آوردند، درحالی که آن زنان هیچ وسیله‌ای برای دفاع جز گریه و التماس نداشتند. آن‌ها بدون پرداخت کوچک‌ترین هزینه‌ای با غنیمت فراوان برگشته‌اند. اگر به‌خاطر این حادثه، مسلمانی از تأسف بمیرد، ملامت نخواهد شد و از نظر من سزاوار است» (احمدیان، ۱۳۸۸: ۱۲۹). حقوق بشر اسلامی بر مبنای تفکر توحیدی و نه بر مبنای رویکرد اومانیستی، منادی متعالی‌ترین حقوق انسانی می‌باشد. این حقوق در آیات قرآن ذکر شده و در سیره نبوی و علوی تبیین و اعمال شده است. در اسلام حضرت فاطمه زهرا (س)، سیده زنان تمام تاریخ است، بانویی که در سنین کم و عمری کوتاه، به مقامات معنوی و علمی و معرفتی به مرتبه برابر با مرتبه انبیاء و اولیای نازل شده است. درخصوص تحقق کامل حقوق زنان، آیت‌الله خامنه‌ای به انجام کار فرهنگی اعتقاد دارند، به این معنا که باید احکام اسلامی و نظرات قرآنی درخصوص حقوق زنان و جایگاه و ارزشی زنان در اسلام روشن شود. ایشان بر نیل زنان به حق انسانی و حقیقی خود تأکید دارند، شکوفایی استعدادها و رشد حقیقی و انسانی و درنهایت نیل به تکامل انسانی را، هدف غایی تحقق جایگاه واقعی زنان می‌دانند. این هدف، هدف اسلامی و متعالی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۷/۳۰). ایشان زنان را به شناخت حقوق انسانی و الهی توصیه فرمودند و معتقدند، لازم است اندیشه رشد اخلاقی و معنوی زنان، میان جامعه زنان گسترش یابد، کوتاهی در این امر، مؤید آثاری مانند تربیت نادرست اعضای جامعه و به‌تبع آن، مشکلات اخلاقی و معنوی در سطح اجتماع خواهد بود. آگاهی زنان از حقوق خود، مانع از ظلم به این قشر است و نتیجه آن، استحکام خانواده، اصلاح جامعه، توسعه معنویت و تعین انسانیت در جامعه خواهد بود (معینی فر، ۱۳۹۹: ۱۹). آیت‌الله خامنه‌ای درخصوص برابری جنسیتی، ضمن مخالفت با نگاه غربی به زن و شعارهای فمینیستی، بر حقوق زنان در چارچوب ارزش‌های اسلامی تأکید دارند و معتقدند که غرب از زن به‌عنوان ابزار استفاده کرده است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۸/۰۳/۲۹). طبق دیدگاه ایشان، معنای برابری جنسیتی در چارچوب ارزش‌های اسلامی و برابری در نگاه غربی متفاوت است؛ نتیجه برابری جنسیتی در غرب، استفاده ابزاری از زنان می‌باشد. این رویکرد، بیانگر آن است که در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای تفاوت‌های مبنایی میان رویکرد اسلامی و غربی درخصوص مسئله جنسیت وجود دارد. آیت‌الله خامنه‌ای بر حقوق زنان در اجتماع در چارچوب قوانین اسلامی تأکید دارند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۱۱/۲۹). ایشان به نقش چندوجهی زنان در جامعه و خانواده اشاره دارند (خامنه‌ای، بیانات:

۱۳۹۳/۰۸/۰۳) و همواره بر تطابق حقوق زنان با اصول اسلامی تأکید داشته‌اند، با این توضیح که برابری جنسیتی به معنای تساوی کامل زن و مرد در تمامی جنبه‌های زندگی و کار اجتماعی با موازین اسلامی سازگار نیست. مقایسه رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای و رویکرد غربی درخصوص برابری جنسیتی به این شرح است:

جدول ۱- مقایسه رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای و رویکرد غربی درخصوص برابری جنسیتی

مؤلفه	رویکرد غربی	رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای
تعریف برابری جنسیتی	تساوی کامل میان زن و مرد در تمام جنبه‌ها از جمله حقوق، مسئولیت‌ها و فرصت‌ها	برابری میان زنان و مردان در حقوق انسانی و ارزش‌های اجتماعی با لحاظ تفاوت‌های طبیعی میان دو جنس
نقش سنتی و مذهبی زنان	زنان در تمام حوزه‌ها از جمله در کار، سیاست و علم همانند مردان مشارکت کنند	تأکید بر نقش چند وجهی زنان در خانواده، تربیت فرزندان، حفظ هویت اسلامی و در جامعه و تأکید بر توانمندی زنان در مدیریت نقش‌ها
حقوق اجتماعی و شغلی	تساوی کامل در فرصت‌های شغلی و اجتماعی بدون محدودیت‌های مذهبی یا فرهنگی	امکان مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف با رعایت اصول شرعی و اسلامی
آزادی‌های فردی	آزادی کامل از جمله در زمینه-های جنسی، روابط و زندگی شخصی	آزادی‌های فردی در چارچوب اصول اسلامی تبیین و در صورت لزوم محدود می‌شود
سیاست‌ها و قوانین عمومی	قوانین بر مبنای اصول حقوق بشر و آزادی‌های فردی صرف- نظر از تمایز جنسی	قوانین بر مبنای شریعت اسلامی و حفظ هویت فرهنگی و دینی

حضور در سیاست	حضور برابر زنان در سیاست	امکان مشارکت زنان در سیاست در چارچوب اسلام
پیشرفت‌های علمی و حرفه‌ای	پیشرفت علمی زنان بدون هیچ‌گونه محدودیت فرهنگی یا دینی	امکان پیشرفت زنان در عرصه‌های علمی و فناوری با رعایت شئون اسلامی

همان‌طور که روشن است در رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای ضمن تأکید بر حقوق زنان در حوزه‌های مختلف، بر اصول اسلامی و تفاوت‌های طبیعی میان جنسیت‌ها توجه شده است.

۴. تساوی کامل حقوق زن و مرد در حقوق بشر معاصر

از قرن هفدهم به بعد، نهضت حقوق زن با آرمان رفع هرگونه تبعیض و تمایز بین زنان و مردان در اروپا متولد شد (هاشمی، ۱۳۸۵: ۲۲). فمینیسم به عنوان یک جنبش، انتخاب نقش‌ها را در تمام ابعاد زندگی مورد توجه قرار داده و بر آن است که زن و مرد خود باید با انتخاب، نقش را بپذیرند و این نگرش به زندگی خانوادگی نیز تسری می‌یابد (نورمن، ۱۳۷۹: ۱۷۲) و به تدریج جای خود را در ادبیات حقوق بشر معاصر و در اسناد بین‌المللی باز کرد. تساوی زن و مرد در مقدمه منشور ملل متحد مورد تأکید قرار گرفته و تحقق همکاری‌های بین‌المللی در پیش‌برد و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب از جمله اهداف آن است (ماده ۱ منشور ملل متحد).

بعد از منشور ملل متحد، دیگر اسناد جهانی حقوق بشر از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز بر برابری همگان از لحاظ حیثیت و حقوق تأکید کرده (اعلامیه جهانی حقوق بشر، ۱۹۴۵: ماده ۱) و برخورداری از حقوق و آزادی‌های اعلامیه را برای هرکس بدون هیچ‌گونه تمایز از حیث رنگ، جنس، زبان و مذهب لازم شمرده است (universal declaration of human rights, 1945: art1). همچنین ممنوعیت کلی تبعیض در بند ۲ ماده ۲ میثاق بین‌المللی اقتصاد، اجتماعی و فرهنگی و بند ۱ ماده ۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مورد تأکید قرار گرفته و ماده ۳ هر دو میثاق کشورهای طرف میثاق را متعهد می‌نماید تساوی حقوق زنان و مردان را در برخورداری از حقوق مدنی و سیاسی و اقتصادی و اجتماعی تأمین کنند (international covenant on civil and political rights, 1966: art 2).

البته در کنار اسناد جهانی عام حقوق بشر، در راستای احیای حقوق تضییع‌شده زنان در طول تاریخ، فعالیت‌های خاص جهانی نیز در راستای برابری حقوق زنان با مردان صورت پذیرفته است. یکی از اسناد جهانی درباره حقوق زنان، کنوانسیون حقوق سیاسی زنان مصوب ۱۹۵۲ می‌باشد که

بر عدم تبعیض و برابری سیاسی زنان با مردان تأکید دارد. معاهدات مختلف دیگری نیز در این خصوص به تصویب رسیده و به‌نحوی به اصل برابری و عدم تبعیض اشاره دارد. کنفرانس بین‌المللی - ای نیز در زمینه حقوق بشر در سال ۱۹۶۸ تشکیل گردید که در آنجا حق زنان بر توسعه و ارتقای استعدادهایشان در حوزه کار و زندگی عمومی به رسمیت شناخته شد و همین‌طور اعلام گردید که هر پیشرفتی در موقعیت زنان، به حصول توافق وسیع برای ایجاد تغییر، به نگرش‌های سنتی و فرهنگی بستگی دارد. همچنین کنوانسیون بین‌المللی خاصی در زمینه رفع تمام اشکال تبعیض نسبت به زنان در سال ۱۹۷۹ در مجمع عمومی ملل متحد تصویب شد. از نظر این کنوانسیون تبعیض علیه زنان عبارت است: «از هرگونه تمایز، استثناء (محرومیت) یا محدودیت براساس جنسیت که نتیجه یا هدف آن خدشه‌دار کردن یا لغو شناسایی، بهره‌مندی یا اعمال حقوق بشر و آزادی‌های اساسی در زمینه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مدنی و یا هر زمینه دیگر توسط زنان صرف‌نظر از وضعیت زناشویی ایشان و براساس تساوی میان زنان و مردان گفته می‌شود» (convention on elimination of discrimination against women, 1979). این کنوانسیون در ماده ۲ دولت‌های عضو را متعهد می‌نماید تا تبعیض نسبت به زنان را به هر شکلی که باشد محکوم کنند و موافقت نمایند که سیاست رفع تبعیض علیه زنان را بی‌درنگ و به‌طور مقتضی دنبال کنند (convention on elimination of discrimination against women, 1979, art 2). هدف اصلی کنوانسیون رفع هرگونه اشکال تبعیض علیه زنان، منع تبعیض است و کنوانسیون موجود، درصدد ارائه حقوق جدید برای زنان نیست (Burrows, 1982: 85).

یکی از محورهای اصلی در اسناد جهانی حقوق بشر، مبارزه با تبعیض‌های جنسیتی است. این اسناد به دولت‌ها توصیه می‌کنند که باید اقدامات خاصی برای حذف تبعیض‌های جنسیتی در تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی صورت دهند (Milner, 2015: 56). در این اسناد دولت‌ها به اتخاذ تدابیر خاص و اقدامات مثبت توصیه شده‌اند، ازجمله این تدابیر شامل برنامه‌های آموزشی، تشویق به مشارکت بیش‌تر زنان در سیاست، اقتصاد و حمایت از زنان در برابر تبعیض‌ها و خشونت‌ها است، اگرچه برابری جنسیتی یکی از مسائل بنیادین حقوق بشر در سطح جهانی می‌باشد. در طی چند دهه اخیر به‌شکلی نوین و چندبعدی مورد توجه قرار گرفته است. در دهه‌های اخیر، تحولات فناوری، به‌طور خاص گسترش اینترنت و فناوری‌های دیجیتال، تأثیرات عمیقی بر مسائل حقوق بشر و برابری جنسیتی گذاشته است. در گذشته، مبارزه برای حقوق زنان، اغلب در چارچوب‌های فیزیکی و ملموس مانند بازار کار، آموزش و بهداشت قرار داشت. اما در عصر دیجیتال، تساوی جنسیتی با چالش‌های جدیدی روبه‌رو می‌باشد که نیاز به تغییرات نوآورانه در نحوه نگرش به این حقوق دارد.

برابری در دسترسی به فناوری‌های دیجیتال، از جمله مواردی است که در نظام بین‌المللی حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است. با تحولات اقتصادی جهانی و گسترش بازارهای جهانی، نقش زنان در اقتصاد جهانی مهم شده است (Allen, 2019 : 220). یکی از نوآوری‌هایی که می‌تواند در حقوق بشر معاصر مورد توجه قرار گیرد، ایجاد مدل‌های اقتصادی مبتنی بر تساوی جنسیتی می‌باشد. به عبارت دیگر، برابری جنسیتی به عنوان یک مؤلفه اساسی در طراحی سیاست‌های اقتصادی و تجاری در نظر گرفته شده است.

به این ترتیب مشخص شد که در نظام حقوق بشر معاصر بر برابری کامل حقوق زن و مرد در حوزه‌های مختلف تأکید شده است. حال باید به این پرسش پاسخ داد که غرب در خصوص تحقق حقوق زنان چه هدفی را پیش گرفته است؟ آیت‌الله خامنه‌ای بعد از تبیین هدف متعالی اسلام نسبت به تحقق حقوق زنان تأکید دارند که رویکرد غربی در خصوص حقوق زنان، حالت تخاصم و رقابت خصمانه میان دو جنس زن و مرد را پیش گرفته است. نتیجه چنین رویکردی، ایجاد دودستگی میان زنان و مردان در جامعه خواهد بود؛ بنابراین رویکرد اسلامی و غربی در اتخاذ روش و هدف برای تحقق حقوق زنان متفاوت هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۷/۳۰). تعارض اساسی در رویکرد غربی نسبت به حقوق زنان، در نظر و عمل وجود دارد. در دنیای امروز، بحران‌های جهانی مانند تغییرات اقلیمی، بحران‌های مهاجرتی و جنگ‌ها، تأثیرات عمیقی بر حقوق زنان و مردان دارند. به ویژه زنان در شرایط بحران‌های انسانی، مانند جنگ‌ها و بحران‌های محیط‌زیستی، بیش‌تر از مردان در معرض آسیب‌های جدی هستند. بنابراین انتظار می‌رود نظام بین‌المللی حقوق بشر به حقوق زنان در شرایط بحرانی مانند جنگ، توجه بیش‌تری داشته باشد، این درحالی است که در عمل این‌گونه نیست. در عمل زنان در جنگ و شرایط خاص مانند اجبار به مهاجرت به دلیل شرایط جنگی، زنان بیش‌تر از مردان قربانی خشنون‌های جنسی و فیزیکی و روانی می‌شوند و اغلب از حقوق اولیه خود نیز محروم می‌گردند. به این ترتیب باید مبانی حقوقی خاصی برای زنان در شرایط بحران در اسناد بین‌المللی مورد توجه قرار گیرد.

۵. نگاه ارزشی و متفاوت اسلام به زن و حقوق وی با تأکید بر رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای

برای بررسی حقوق زن در اسلام، بررسی علل تفاوت حقوق و تکالیف زنان و مردان، توجه به دو عنصر شناخت اصل انسانیت که حقیقت مشترک میان زن و مرد است و ویژگی‌های خاص زن ضروری می‌باشد و خداوند تنها موجودی است که برای تشخیص صحیح این دو عنصر صالح می‌باشد. خداوند نظر خود را در قالب وحی آسمانی بیان کرده و شرح آن را به ائمه معصومان علیهم‌السلام واگذارده است. عناصر مذکور منادی حقوق مشترک و همچنین حقوق مخصوص زن یا مرد است.

حق مشترک در تعالی روح و ارتقای انسانیت مشترک میان زن و مرد مؤثر می‌باشد، درحالی‌که حق مخصوص به هریک، در پرورش هویت مختص زن یا مرد سهم به‌سزایی دارد؛ بنابراین از این منظر همه انسان‌ها اعم از زن و مرد باید از لوازم تعالی روح و انسانیت مانند فراگیری علوم و معارف و فضایل اخلاقی برخوردار باشند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۳: ۲۷۸). این‌گونه نیست که زنان و مردان از حقوق مشترکی برخوردار نباشند، بلکه برخی حقوق مشترک میان زن و مرد می‌باشد که به آن در این قسمت اشاره خواهد شد. آیت‌الله خامنه‌ای اعتقاد دارند در راستای احقاق حق زنان، باید یک بینش خردمندانه مبتنی بر حقایق هستی، شناخت طبیعت و فطرت زن و طبیعت و فطرت مرد، مسئولیت‌ها و مشاغل اختصاصی زن، مسئولیت‌ها و مشاغل اختصاصی مرد و حقوق مشترک میان دو جنس، اتخاذ کرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۷/۳۰).

۵-۱. حقوق مشترک زن و مرد در قرآن و تفسیر آیت‌الله خامنه‌ای نسبت به آن‌ها

در آیات متعددی در قرآن کریم بر حقوق مشترک و جایگاه برابر زن و مرد تأکید شده است. برای نمونه در آیه ۱ سوره اسراء آمده است: «ای مردم از (مخالفت) پروردگارتان بپرهیزید، همان کسی که (همه) شما را از یک انسان آفرید و همسر او را نیز از جنس او خلق کرد و از آن دو مردان و زنان فراوانی (در روی زمین) منتشر ساخت و از خدایی بپرهیزید که هرگاه چیزی از یکدیگر می‌خواهید، نام او را می‌برید و نیز از (قطع رابطه با) خویشاوندان (پرهیز کنید)، زیرا خداوند مراقب شماست»، در قرآن کریم ملاک ورود انسان‌ها به بهشت اعمال صالح است آیه ۱۲۴ سوره نساء با این تعبیر مبیین اشتراک زنان و مردان در امکان بهره‌مندی از بهشت برین است که «هرکس کاری شایسته کند، چه زن و چه مرد، اگر مؤمن باشد به بهشت می‌رود و به قدر آن گودی که بر پشت هسته خرماست، به کسی ستم نمی‌شود» یا در آیه ۹۷ سوره نحل محتوایی مشابه در این خصوص جهت تأکید بیان شده است که «هرکس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، درحالی‌که مؤمن است به‌طور مسلم، او را حیات پاکیزه ای می‌بخشیم و پاداش آن‌ها را مطابق بهترین اعمالی که انجام می‌دادند خواهیم داد. این آیات بیانگر آن است که برابری زن و مرد در آفرینش و اشتراک در انسانیت در قرآن کریم، مورد تأکید بوده و سرشت و طینت زن و مرد یکسان معرفی شده است (نساء: ۱). قرآن کریم زنان و مردان را از یک جنس معرفی فرموده و آن‌ها را در ماهیت انسانی مشترک دانسته است؛ آیات متعددی بر این اشتراک ماهوی زن و مرد دلالت دارد (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۸: ۱۸۲). در اندیشه اسلامی زن و مرد ضمن برخورداری از گوهر وجودی مشترک هریک می‌توانند به تعالی ممکن برای نوع انسان دست یابند (نساء: ۱۲۴۱۷). شناخت حقیقت انسانی از نگاه اسلام، تردیدها را در برتری جنس مرد بر زن از بین خواهد برد. در اندیشه اسلامی حقیقت انسان را روح او تشکیل می‌دهد و نه جسم وی، به این ترتیب حقیقت هر انسان در

مرحله نخست، روح است و جسم، کالبد روح می‌باشد (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۸). زنان و مردان هر دو می‌توانند با عبادت خداوند متعال و انجام تکالیف خود به‌طور مساوی راه کمال را طی کنند و به تقرب الهی نائل گردند. مرد و زن، هریک استعداد و توانایی رسیدن به کمال نهایی را دارند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۸: ۱۸۴). قرآن کریم ایمان به خدا، تزکیه و تهذیب نفس از بدی‌ها، رعایت تقوا و انجام عمل صالح را تنها وسیله سعادت انسان می‌داند و از این نظر، زن و مرد تفاوتی ندارند. قرآن زن بودن را مانع رشد و ترقی و تعالی و کسب فضایل انسانی نمی‌داند؛ بلکه آنان نیز با طی طریق سعادت می‌توانند به درجات قرب الهی نائل شوند. در اندیشه اسلام زن و مرد به‌عنوان دو رکن اجتماعی به‌طور مشترک در پیدایش، تشکیل، اداره و بهره‌گیری از جامعه نقش دارند (امینی، ۱۳۹۰: ۱۴). با این حال اسلام نخستین مکتبی می‌باشد که قائل به حقوق زنان بوده و ندای آزادی زن را سر داده است. اسلام در گام نخست، آفرینش زن را از نشانه‌های خدای متعال معرفی می‌کند. شأن وی را فراتر یا فروتر از مرد نمی‌داند و ملاک برتری انسان را علم و تقوا می‌داند (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۹) و در گام بعدی حضور وی در ابعاد مختلف نظام آفرینش را مؤثر دانسته است. اسلام در مقام وضع احکام از جمله حقوق مشترکی برای زن در نظر گرفته، حقوق سیاسی و استقلال اقتصادی می‌باشد. به این ترتیب مشخص شد که برای بررسی مصادیق حقوق بشر به‌طور عام و موضوع حقوق زنان به‌طور خاص در اسلام، باید به مبانی فکری اسلام مراجعه کرد. همان‌طور که بیان شد، حقوق انسان در اسلام با توجه به جایگاه انسان در هستی و هدفی که خلقت آفرینش دنبال می‌کند، تعیین می‌شود. هدف از خلقت آفرینش، همانا طی مسیر سعادت است که خالق انسان مقدر فرموده و در طی این طریق و رسیدن به سر منزل مقصود تفاوتی بین زن و مرد نیست. به اعتقاد آیت‌الله خامنه‌ای، هدف اسلام، تکامل بشر است. در این میان تفاوتی میان زن و مرد نیست. از لحاظ جنبه بشری و جنبه الهی با هم تفاوتی ندارند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۷/۳۰). آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیه ۱ سوره نساء می‌فرماید: «ای مردم از پروردگار خود که شما را از یک نفس آفرید و از آن زوج آن را آفرید و از آن دو، مردان و زنان فراوانی پدید آورد، بترسید...». ایشان در خصوص این آیه بیان داشتند، اینکه انسان‌ها از یک نفس آفریده شده‌اند، بیانگر توحید در آفرینش است. این مسأله بر این نکته تأکید دارد که تمام انسان‌ها از یک منبع واحد، یعنی خداوند پدید آمده‌اند و در این زمینه هیچ تفاوت ذاتی بین آن‌ها وجود ندارد. آیه مذکور بر پیوند عمیق انسان‌ها با یکدیگر تأکید دارد، زیرا همه انسان‌ها از یک نفس مشترک هستند. این امر موجب می‌شود که همگان باید در زندگی اجتماعی، حقوق و مسئولیت‌های یکدیگر را رعایت کنند. با توجه به اینکه آیه به این نکته اشاره دارد که انسان‌ها از یک ریشه هستند، ایشان معتقدند باید در زندگی اجتماعی، روابط انسانی براساس احترام و عدالت برقرار باشد. این مسأله شامل حقوق زنان و مردان به‌طور برابر و حمایت از حقوق فردی

و اجتماعی هر انسان است. انسان‌ها باید همواره از خداوند بترسند و در روابط و رفتارهای خود، تقوا و صداقت را رعایت کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴). آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیه ۱۲۴ سوره نساء بر این نکته تأکید داشتند که در دیدگاه قرآن، تفاوتی میان زن و مرد در بهره‌مندی از پاداش‌های الهی مانند بهشت وجود ندارد. هر کسی که ایمان داشته باشد و اعمال صالح انجام دهد، چه مرد باشد و چه زن، از رحمت خداوند بهره‌مند خواهد شد. شرط ورود به بهشت، ایمان و انجام عمل صالح است و از این نظر تفاوتی میان زن و مرد نیست (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۴/۱۶).

آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیه ۳۲ سوره نساء بر این امر تأکید داشتند که انسان در پی بهره‌مندی مفید از ظرفیت‌های خود باشند و این آیه بر نهی از حسادت و آرزو برای جایگاه دیگران تأکید دارد. این آیه بر برابری انسان‌ها در بهره‌مندی از نعمت‌ها اشاره دارد. درحالی‌که خداوند به مردان و زنان ممکن است تفاوت‌هایی در برخی مسئولیت‌ها و نقش‌ها بدهد، اما همه آن‌ها از فضل و رحمت الهی بهره‌مند هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۲/۲۸).

۵-۲. فلسفه تفاوت حقوق زن و مرد در رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای در چارچوب اسلام

در قرآن کریم در معرفی واقعی زن و مرد، جنسیت را برجسته نکرده است، بلکه بر انسانیت و روح به عنوان حقیقت انسان تأکید داشته است. با این بیان که جان و روح و نه جسم را مبنایی برای تأمین انسانیت انسان می‌داند، جسم انسان ابزاری است که گاه مذکر و گاه مؤنث می‌باشد. این درحالی است که وصف مذکر و مؤنث بودن، به روح بر نمی‌گردد (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۷۶). زن و مرد از نظر ذات و هویت انسانی مساوی هستند و یک جنس بر جنس دیگر برتری ندارد (نحل: ۷۲). جامعه بشری به وجود زن و مرد هر دو نیاز دارد، اگر یکی از دو جنس نباشد، جامعه انسانی شکل نمی‌گیرد و از طرف دیگر زن و مرد در تعالی و رشد معنوی نیز مکمل یکدیگرند (بقره: ۱۸۷). در قرآن هر جا از فضایل و اوصاف اخلاقی سخن به میان می‌آید، نام دو جنس زن و مرد در کنار هم بیان شده است (ارسطا، ۱۳۹۶: ۱۴۸/۲). برابری جنسیتی، یک آموزه قرآنی می‌باشد و آیات متعددی از قرآن بر برابری روحی و معنوی زنان و مردان تأکید دارد. این فرض و اصل برابری به گفتمان حقوقی نیز راه یافته است، تا آنجا که برخی اعتقاد دارند که اصل بر برابری زنان و مردان در حقوق و تکالیف می‌باشد، مگر دلیلی یا نصی برخلاف آن موجود باشد. برای مثال قرافی متکلم مصری معتقد است زنان در تمام احکام شریعت مانند مردان هستند، مگر در مواردی که دلیل یا نصی برخلاف آن وجود داشته باشد. این متکلم، درک وحی را مستلزم توانایی و ظرفیت عقلی می‌داند و تفاوتی میان زنان و مردان در دریافت وحی قائل نیست (Fadel, 2000:23). نظام حقوقی اسلام مجموعه حقوق و تکالیفی است که رعایت آن‌ها موجب تحقق کمال انسانی خواهد شد. همان‌طور که بیان شد چنین نظامی با توجه به مصالح واقعی انسان‌ها در موارد

اشتراک در بردارنده حقوق و تکالیف مشترک و یکسان است؛ اما در موارد تفاوت‌ها اعم از جسمی و روحی، حقوق و تکالیف مختلف وضع می‌گردد، در این میان عدالت حقوقی جایگزین برابری صرف می‌شود (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۸: ۲۲۳). در تبیین این استدلال گفته شده است که تفاوت‌های حقوق و تکالیف، لازمه فعلیت یافتن استعداد و توانایی‌های زن و مرد می‌باشد و هر یک براساس چنین قابلیت‌های طبیعی می‌توانند راه کمال را طی کنند. ظلم و عدم رعایت عدالت زمانی مطرح می‌شود که مانعی بر سر راه فعلیت یافتن استعدادها و توانایی افراد وجود داشته باشد. از این منظر تبعیض ناشی از تفاوت‌های طبیعی موجود میان زن و مرد ناعادلانه نیست، بلکه نوعی تقسیم کار واقع بینانه محسوب می‌گردد (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۸: ۲۲۵).

به این ترتیب مهم این است که هر حق و تکلیفی برای مرد و زن براساس عدالت باشد و عدالت لزوماً به معنای تساوی زن و مرد در تمام جهات نیست، بلکه به این معناست که به هر کس آنچه را که استحقاق دارد، اعطا شود و به میزان توان مکلف، تکلیف وضع گردد (منتظری، ۱۳۸۸: ۱۱۹). در عدالت، عقلانیت شرط نخست است، نبود عقلانیت در عدالت سبب می‌شود عدالت به ضد خود تبدیل گردد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸). عدالت به معنای یکسان بودن همه برخورداری‌ها نیست؛ بلکه به معنای یکسان بودن فرصت‌ها می‌باشد، به معنای یکسان بودن حقوق است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵). عدالت به این معنا است که امکانات کشور عادلانه و عاقلانه تقسیم شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴). عدل به معنای قرار گرفتن هر چیز در جای خود یعنی همان تعادل بدون افراط و تفریط (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳). به این ترتیب احکام اسلامی در صورتی عادلانه خواهد بود که در هنگام وضع آن‌ها تفاوت‌های موجود میان زن و مرد در نظر گرفته شود. خداوند از چنین ویژگی برخوردار است و در هنگام وضع احکام شرعی براساس مصالح و مفاسد واقعی، تفاوت‌های طبیعی زن و مرد را لحاظ می‌نماید. چنین رویکردی در قوانین داخلی نیز قابل اعمال است. برای نمونه در مقررات حقوق کار، حقوق و مزایای زنان و مردان ممکن است با لحاظ چنین تفاوت‌هایی متمایز باشد، این تفاوت از حیث مقررات مربوط به مرخصی‌های مردان و زنان مشهود است. چنین احکام متفاوتی برای زنان و مردان، مقتضای عدالت و حکمت الهی می‌باشد (ارسطا، ۱۳۹۶: ۱۶۱/۲). اسلام به عنوان دین منادی عدالت به این امر توجه داشته و در وضع حقوق و تکالیف، استعدادها و توانایی‌ها را لحاظ کرده است. از منظر اسلام تفاوت حقوقی میان زن و مرد در ارزش‌گذاری انسان و کرامت انسانی تأثیر ندارد و دلیل چنین تفاوتی ارزش و برتری یک جنس بر جنس دیگر نیست. این گونه است که برخی اندیشمندان اسلامی، رفع برخی مسئولیت‌ها و تکالیف از زنان را ناشی از لطف و عنایت شارع نسبت به زنان می‌دانند و این امر را دلیلی بر امتیاز و ارزش مرد بر زن نمی‌دانند (ارسطا، ۱۳۹۶: ۱۲۰).

به این ترتیب اگر جهان‌بینی مادی باشد، نتیجه‌ای جز تلاش برای برقراری تساوی کامل زن و مرد فارغ از تفاوت‌های طبیعی به‌همراه نخواهد داشت. این درحالی است که در جهان‌بینی اسلامی مبدأ پیدایش نظام هستی، جز خیر محض نیست که خالق هستی آن را برای برقراری متعادل نظام هستی در نظر گرفته است و وجود تفاوت‌های میان زنان و مردان نیز برای حفظ چنین تعادلی در نظام هستی لازم است (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۲۹۰). بنابراین باید دانست نظام ارزشی اسلام با معیارهای مکاتب دیگر متفاوت است. در اسلام ملاک و معیار از طریق وحی تضمین می‌شود و وحی الهی برنامه‌ها را تقسیم و توزیع کرده است و رفع برخی تکالیف از زنان، دلیل بر محرومیت آن‌ها نمی‌باشد (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۲۹۴).

در اندیشه اسلامی، برابری و تساوی ملاک عدالت نیست و نابرابری هم معیار تبعیض و بی‌عدالتی نمی‌باشد. تبعیض به‌لحاظ لغوی به‌معنای رجحان بعض بر بعض دیگر بدون مرجح یا به‌تعبیر دیگر تبعیض به‌معنای اعطای حق به یکی از دو نفری که در شرایط مساوی قرار دارند (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۲۵). در مقابل، تساوی نیز به‌معنای مانند و برابر شدن دو چیز است. تبعیض حقوقی به‌معنای برتری حقوقی شخص یا اشخاص بدون وجود جهت ترجیحی و در این صورت به‌معنای قائل شدن امتیازات و حقوق بر یکی نسبت به دیگری است. در تعیین حقوق و تکالیف باید موضوع حق و تکلیف از یک طرف و شرایط، ویژگی‌ها، توانایی‌ها و استعدادهای آن شخص از طرف دیگر مورد توجه قرار گیرد و در شرایط یکسان حقوق یکسان را در نظر گرفت (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۲۶).

شایان ذکر است در اندیشه اسلامی میان زن و مرد تبعیض ناروا وجود ندارد. این درحالی است که در آغاز ظهور اسلام، اعراب مشرک مجری آداب و رسومی بودند که نتیجه آن ظلم و ستم به زنان بود (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۸: ۱۸۳). در اندیشه اسلامی ظلم به‌معنای تعدی از حق و عدل، به‌معنای حفظ حق و قرار دادن آن در جایگاه خود می‌باشد و مطابق جهان‌بینی الهی، قلمرو حقوق و مصادیق تعدی و عدم تعدی را خداوند باید تشخیص دهد. این درحالی است که ادبیات حقوق بشر معاصر، مبنایی مادی را منشأ پیدایش حقوق می‌دانند (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۲۸۲). لازم به تأکید است که تفاوت حقوق زن و مرد دلیل بر تنزل کرامت یک جنس بر جنس دیگر یا ملاک ارزیابی میزان کرامت دو جنس زن و مرد نیست، بلکه صرفاً حکایت از جنبه جنسیتی متفاوت زن و مرد و در نظر گرفتن واقعیت‌های هر دو جنس است. برای نمونه در آیه قیمومت، واگذاری مدیریت یا ریاست خانواده به مرد ارتباطی به کرامت انسانی ندارد که نتیجه آن برتری مرد بر زن در کرامت باشد. این امر براساس مصالح خانواده که خالق جهان عالم به آن می‌باشد و برای تقسیم وظایف مقرر شده است (ارسطا، ۱۳۹۶: ۱۶۷).

زن و مرد با وجود برابری در انسانیت، دارای ویژگی‌های روان‌شناختی متفاوت و تفاوت‌های جسمانی تکوینی هستند. «این اختلافات ناشی از عوامل جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی نیست، بلکه طرح آن در متن آفرینش ریخته شده است» (مطهری، بی‌تا: ۱۷). تفاوت‌های تکوینی زن و مرد، سبب تفاوت‌های اجتماعی و حقوقی می‌شود. بنابراین لازم است قانون‌گذار در هنگام وضع قوانین، این تفاوت‌ها و اختلافات را در نظر داشته باشد تا به این وسیله تشریع و قانون‌گذاری مبتنی بر مصالح جامعه باشد (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۲۲). عدالت اقتضا می‌کند هریک از افراد انسانی با توجه به ویژگی‌های تکوینی خود، از حقوق و تکالیف مناسب برخوردار باشند؛ کارکردهای متفاوت زن و مرد و نقش تکمیلی آن دو برای یکدیگر، به ایجاد توازن و تعادل در نظام هستی خواهد انجامید (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۲۷). شارع مقدس اسلام در مقام تعیین حقوق و تکالیف زن و مرد ملاک‌های تکوینی اعم از اشتراک‌ها و تفاوت‌ها را مورد توجه قرار داده است و براساس آن ملاک‌ها، احکام مربوطه را وضع نموده است (مصباح‌یزدی، ۱۳۹۸: ۱۸۱).

تساوی آنجا به معنای عدالت است که هر انسانی اعم از زن و مرد از فرصت‌ها و زمینه‌های مناسب و کافی برای رشد و تکامل وجود برخوردار باشد؛ بدیهی است هرکس که از فرصت‌ها بهتر بهره‌بردار، به رشد و کمال بیش‌تر دست خواهد یافت و از دیگری برتر خواهد شد (عظیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۲۸). تفاوت حقوق زنان و مردان به معنای سلب حق خاصی از زنان یا مردان نیست، بلکه اعطای حق به‌نحو کامل به هریک از ایشان است. توضیح آنکه با توجه به تفاوت در خلقت و شرایط جسمانی و حقوق و تکالیف ناشی از این توانمندی‌های جسمی و روحی، حق اولیه الهی به هریک از زن و مرد متناسب با خلقتی است که خداوند علیم به آن‌ها اعطا فرموده است و این‌گونه نیست که حق اولیه فطری آن‌ها بهره‌مندی از امور خاص یا کاملاً همسانی باشد و خداوند آن‌ها را از این حقوق محروم کرده باشد؛ زیرا خداوند هیچ صاحب حقی را از حق خویش محروم نساخته و منع خداوند بر حق طبیعی عارض نشده است (حسینی طهرانی، ۱۴۰۴: ۳۱).

با این استدلال که خداوند حقی را از هیچ صاحب حقی سلب نمی‌کند، زیرا ذات اقدس او عدل است و به عدالت و قسط فرمان می‌دهد (نحل: ۹۰) و خداوند حق مخلوق خود را بر حسب نیاز فطری و احتیاج غریزی او داده است و او را به قدر توان و طاقتش مکلف کرده است (طلاق: ۷). به این ترتیب هر استعدادی، وجود حقی را در برابر خود می‌طلبد. در قرآن کریم تکالیف و وظایف نیز با مجموعه استعدادهای فردی تناسب دارد، در نتیجه در ایفای وظایف اجتماعی، نحوه تناسب فطرت و دستگاه آفرینش انسان با شیوه رشد استعدادها اهمیت دارد و براساس اصل توازن تکالیف و حقوق،

باید کلیه تکالیف و وظایف متناسب با حقوق و امکانات و شرایط فردی، خانوادگی و اجتماعی تنظیم شود (خزعلی، ۱۳۸۰: ۷۵).

علاوه بر این، ضرورت تعادل و توازن نظام هستی ایجاب می‌کند که انسان‌ها از استعداد‌های گوناگون برخوردار باشند. همین امر سبب گردیده در اندیشه اسلام پاره‌ای از حقوق و تکالیف زن و مرد به اعتبار استعداد و توانایی‌های آن‌ها با یکدیگر متفاوت باشد (کاظم‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۷). به این ترتیب به اعتقاد آیت‌الله خامنه‌ای در اسلام تعادل مطرح است، به معنای رعایت عدالت محض میان افراد بشر از جمله میان جنس زن و جنس مرد. در اسلام برابری در حقوق مطرح است. البته ممکن است احکام زن با احکام مرد متفاوت باشد، همچنانکه طبیعت زن با طبیعت مرد در برخی خصوصیات متفاوت می‌باشد، آنچه اهمیت دارد این است که برای تحقق وضع مطلوب زنان در جامعه، باید به احکام اسلامی مراجعه کرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۷/۳۰).

نتیجه‌گیری

حقوق بشر ترکیبی از دو مفهوم حق و بشر است. حق در اصطلاح فقهی و حقوقی و لغوی دارای معانی متعددی می‌باشد. حق در تعریف مشترک به معنای توانایی، اختیار و سلطه‌ای است که دارنده حق نسبت به مطالبه موضوع آن برخوردار می‌باشد. از این رو تلازم حق و تکلیف، دیدگاهی پذیرفته در اسلام و رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای است. به این ترتیب در ادبیات حقوق بشر صحبت از حق داشتن در مقابل حق بودن می‌باشد. حق بودن در مقابل باطل بودن و حق داشتن همان برخورداری از توانایی و اختیار است. در واقع تفاوت دیدگاه‌ها نسب به انسان و ارتباط انسان با هستی در ادبیات اسلامی و حقوق بشر معاصر، سبب اختلاف راجع به تعریف و مفهوم حقوق بشر در این دو دیدگاه می‌شود. حقوق بشر معاصر بر مستقل بودن انسان و محور بودن بشر تأکید دارد و به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای هدفش ایجاد رقابت و فاصله و مخاصمه میان دو جنس زن و مرد در جامعه است. در حالی که در دیدگاه اسلامی، انسان موجودی وابسته به سرمنشأ خود که همانا خالقش می‌باشد، است. شناخت چنین موجودی در ادبیات حقوق بشر معاصر از طریق تجربه قابل حصول می‌باشد، اما شناخت انسان در دیدگاه اسلامی از طریق رجوع به منابع اسلامی و از طریق بررسی پیوند انسان با جهان هستی تحصیل می‌شود. بهترین موجودی که می‌تواند تشخیص دهد حقوق متناسب با ماهیت انسانی چیست، خالق چنین موجودی است که سازنده این موجود می‌باشد و بهترین مرجع وضع حقوق در جهت هدف آفرینش خلقت است. چنین موجودی خالق هستی و همان پروردگار عالم می‌باشد. همین دیدگاه متفاوت از انسان در عمل به تعریف متفاوت از حقوق بشر در ادبیات اسلامی و ادبیات حقوق بشر معاصر منجر می‌شود. اصل برابری و تساوی

انسان‌ها در بهره‌مندی از حقوق نیز از مبانی مهم حقوق بشر معاصر تلقی گردیده و از رهگذر آن ادعای حقوق برابر همه انسان‌ها صرف‌نظر از تعلقات ظاهری مانند جنسیت، سن، قومیت و سایر ویژگی‌های ظاهری مطرح می‌شود. برابری و تساوی از ارزش‌های مورد توجه اسلام نیز محسوب می‌گردد و انسان‌ها از دیدگاه اسلام در انسانیت مساوی و مشترک هستند، اما آنچه که در اسلام اهمیت می‌یابد، رعایت استحقاق‌هاست. همین امر ممکن است به برخی نابرابری‌ها در عمل منجر شود که با توسل به مفهوم عدالت به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای، در معنای تعادل قابل تبیین می‌باشد. برابری و تساوی مطلق حقوقی، منطبق بر واقعیات نیست، زیرا تفاوت‌های طبیعی از جمله استعداد و شرایط نابرابر مانع تحقق برابری مطلق می‌شود، زیرا قابلیت‌ها و استعدادهای ذاتی انسان‌ها مساوی نیست که نمود بیرونی آن در قالب حقوق و تکالیف به تساوی بیانجامد. مهم توجیه نابرابری‌های عملی براساس عدالت می‌باشد. آنچه مسلم است، حقوق بشر معاصر از تساوی کامل حقوق زن و مرد سخن گفته، درحالی‌که اسلام به‌عنوان مکتبی همه‌جانبه ضمن تأکید بر ارزش انسانی زن، عدالت و تفاوت‌های طبیعی را مبنا و معیار توزیع حقوق و تکالیف میان زنان و مردان قرار داده است. برای بررسی حقوق زن در اسلام، بررسی علل تفاوت حقوق و تکالیف زنان و مردان، توجه به دو عنصر شناخت اصل انسانیت که حقیقت مشترک میان زن و مرد می‌باشد و ویژگی‌های خاص زن ضروری است و خداوند تنها موجودی می‌باشد که برای تشخیص صحیح این دو عنصر صالح است. برابری زن و مرد در آفرینش و اشتراک در انسانیت در قرآن کریم مورد تأکید بوده و سرشت و طینت زن و مرد یکسان معرفی شده است. اما در موارد تفاوت‌ها اعم از جسمی و روحی، حقوق و تکالیف مختلف وضع می‌شود و در این میان عدالت حقوقی جایگزین برابری صرف می‌گردد. از این منظر تبعیض ناشی از تفاوت‌های طبیعی موجود میان زن و مرد ناعادلانه نیست، بلکه نوعی تقسیم کار واقع‌بینانه محسوب می‌شود. تساوی آنجا به معنای عدالت است که هر انسانی اعم از زن و مرد از فرصت‌ها و زمینه‌های مناسب و کافی برای رشد و تکامل وجود برخوردار باشد؛ بدیهی است هرکس که از فرصت‌ها بهتر بهره‌برد، به رشد و کمال بیش‌تر دست خواهد یافت و از دیگری برتر خواهد شد. علاوه بر این ضرورت تعادل و توازن نظام هستی که در سخنان آیت‌الله خامنه‌ای در این حوزه مشهود است، ایجاب می‌کند که انسان‌ها از استعدادهای گوناگون برخوردار باشند. همین امر سبب گردیده در اندیشه اسلام پاره‌ای از حقوق و تکالیف زن و مرد به اعتبار استعداد و توانایی‌های آن‌ها با یکدیگر متفاوت باشد. شایان ذکر است که به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای این تفاوت در پاره‌ای موارد در جهت حقوق بیش‌تر زنان در اسلام است. استقلال مالی، نمونه بارز این حقوق برجسته زنان می‌باشد که زن ملزم نیست در زندگی

مشترک دارایی خود را با همسر خود شریک شود. این درحالی است که در بسیاری از کشورهای غربی این اشتراک و الزام قانونی برای زنان وجود دارد. به این ترتیب براساس تحلیل‌های انجام‌شده، می‌توان گفت که دو نظام حقوقی اسلامی با تأکید بر دیدگاه معظّمّ له و نظام بین‌المللی حقوق بشر معاصر، در مسأله برابری جنسیتی، تفاوت‌های مبنایی دارند. در حقوق بشر اسلامی، برابری جنسیتی به معنای تطابق با اصول اسلامی و حفظ تفاوت‌های طبیعی میان مرد و زن است. این رویکرد به زنان فرصتی برابر برای پیشرفت می‌دهد، اما نقش‌های اجتماعی خاصی را برای آنان در نظر می‌گیرد که با اصول دینی، اسلامی و فرهنگی جامعه سازگار باشد. درحالی‌که در نظام حقوق بشر معاصر، برابری کامل جنسیتی از جنبه‌های مختلف حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بدون هیچ‌گونه تمایزی پذیرفته شده است. بنابراین، تفاوت‌های موجود در این دو نظام به دلیل تفاوت‌های بنیادی در نگرش‌های فلسفی به انسان و حقوق او می‌باشد. درحالی‌که نظام حقوق بشر معاصر براساس اصول آزادی فردی و حقوق برابر برای تمامی انسان‌ها، بدون توجه به جنسیت، شکل گرفته است که نتیجه آن بهره‌مندی ابزاری از زنان خواهد شد. حقوق بشر اسلامی با تأکید بر چارچوب‌های دینی و ارزش‌های اسلامی، به تفاوت‌های طبیعی زنان و مردان توجه داشته و حقوق زنان و مردان را بر آن اساس تنظیم می‌کند.

منابع

۱. ابن هشام، عبدالملک (بی‌تا). سیره النبی. جلد دوم. ترجمه رفیع الدین همدانی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۲. امینی، ابراهیم (۱۳۹۰). آشنایی با وظایف و حقوق زن. قم: موسسه بوستان کتاب.
۳. احمدیان، حسن (۱۳۸۸). حقوق اقلیت‌ها در سیره علوی. فرهنگ پژوهش. سال اول. شماره چهارم.
۴. ارسطو، محمدجواد (۱۳۹۶). نظام حقوق بشر اسلامی. بررسی مبانی فقهی اعلامیه اسلامی حقوق بشر. قم: مکتب اندیشه. جلد ۱ و ۲.
۵. انصاری، مرتضی بن محمد امین دزفولی (۱۴۱۵). المكاسب المحرمه و البیع و الخيارات. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری. جلد ۵.
۶. بصیری، محمدعلی (۱۳۹۷). جایگاه حقوق بشر در سیره پیامبر (ص). فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان. سال چهارم. شماره ۱۲.
۷. بستانی، فواد افرام (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. تهران: اسلامی.
۸. جمعی از نویسندگان (۱۳۹۱). درسنامه فلسفه حقوق. تهران: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۹. جوادی آملی، عبدالله (۸۹۱۳). فلسفه حقوق بشر. قم: نشر اسراء.
۱۰. جوادی آملی، عبد الله (۱۳۸۴). حق و تکلیف در اسلام. قم: انتشارات اسراء.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳). زن در آینه جلال و جمال. تحقیق و تنظیم محمود لطیفی. قم: مرکز نشر اسراء.
۱۲. جوان آراسته، حسین (۱۳۹۷). حقوق بشر در اسلام (مفاهیم، مبانی و مصادیق). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۳. حسینی طهرانی، سیدمحمد (۱۴۰۴ ق). رساله بدیعه در تفسیر آیه الرجال قوامون علی النساء بما فضل الله بعضهم علی بعض (درس‌های استدلالی و حلی در جهاد و فضاوت و حکومت زن مجموعه تفسیری و روایی و فقهی و علمی و اجتماعی و حاوی بحثی از ولایت فقیه). ترجمه: چند تن از فضلا. انتشارات حکمت.
۱۴. حکیمی، محمد (۱۳۸۱). دفاع از حقوق زن. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۵. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۷۶/۰۷/۳۰.
۱۶. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۷۶/۱۱/۲۹.
۱۷. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۸۸/۰۶/۱۶.
۱۸. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۸۵/۰۸/۲۰.
۱۹. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۸۴/۰۶/۰۸.
۲۰. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۸۳/۰۸/۲۰.
۲۱. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۹۴/۰۴/۱۶.
۲۲. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۸۹/۰۲/۲۸.
۲۳. خامنه‌ای، جلسات تفسیر مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۸۴.

۲۴. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۹۳/۰۸/۳.
۲۵. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۹۶/۱۱/۲۹.
۲۶. خامنه‌ای، بیانات مقام معظم رهبری. مورخ ۱۳۹۸/۰۳/۲۹.
۲۷. صحیح مسلم (۲۰۰۰). جلد ۱. حدیث شماره ۶۷. بیروت: دارالسلام.
۲۸. طبری، محمد بن جریر (۱۹۸۷). تاریخ طبری. جلد ۳. قاهره: دارالمعارف.
۲۹. خز علی، کبری؛ بهزاد پور، سمین دخت؛ آیت‌اللهی، زهرا (۱۳۸۰). زن عقل. ایمان. مشورت. تهران: سفیر صبح.
۳۰. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۴). لغت نامه دهخدا. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۳۱. قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ ه.ق). قاموس قرآن. جلد ۷. تهران: دار الکتب الإسلامية. جلد ۲.
۳۲. میرموسوی، سید علی؛ حقیقت، سیدصادق (۱۴۰۱). مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۳۳. موسی، حسین یوسف (بی‌تا). الإفصاح. قم: مکتب الاعلام الاسلامی. جلد ۱.
۳۴. معینی‌فر، محدثه؛ معینی فر. مریم (۱۳۹۹). عوامل تضعیف‌کننده خانواده از دیدگاه مقام معظم رهبری. پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده. سال هشتم. شماره بیست یکم. صفحات ۹-۳۱.
۳۵. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۸). مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر. تهران: انتشارات مجد.
۳۶. سید رضی (۱۳۹۱). نهج‌البلاغه. ترجمه: محمد دشتی. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیر المومنین علیه السلام.
۳۷. سبحانی جعفر (۱۳۷۶). منشور عقاید امامیه. قم: مؤسسه امام صادق.
۳۸. عظیم‌زاده، اردبیلی؛ خسروی، لیلا (۱۳۸۸). مطالعه تطبیقی حقوق زنان از منظر اسلام و غرب: مبانی حقوق زنان. حق حیات و حق تأمین اجتماعی. تهران: ریاست جمهوری. مرکز امور زنان و خانواده.
۳۹. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۸). مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر. تهران: انتشارات مجد.
۴۰. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۰). تاریخچه حقوق بشر در اسلام. مجموعه مقالات. فصلنامه دانشکده علوم سیاسی و حقوق دانشگاه تهران. شماره ۲۷. صفحات ۲۵-۴۲.
۴۱. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم. جلد ۱۶.
۴۲. کاظم‌زاده، علی (۱۳۸۲). تفاوت حقوق زن و مرد در نظام حقوقی ایران. تهران: میزان.
۴۳. کلینی (۱۳۶۳). محمد بن یعقوب. درخشان پرتوی از اصول کافی. ترجمه و شرح: حسینی همدانی نجفی. محمد. جلد ۶. قم: چاپخانه علمیه قم. جلد ۳.
۴۴. کلینی، محمدبن یعقوب (بی‌تا). اصول کافی. ترجمه جواد مصطفوی. قم: دفتر نشر فرهنگ اهل بیت.
۴۵. مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر (۱۳۸۱). زیر نظر اردشیر امیر ارجمند. جلد اول. تهران: دانشگاه شهید بهشتی. جلد ۲.

۴۶. مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸). نگاهی گذارا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام. نگارش: عبدالکریم سلیمی. قلم: انتشارات موسسه آموزش و پژوهش امام خمینی (ره).
۴۷. مطهری، مرتضی (بی‌تا). نظام حقوقی زن در اسلام. قم. صدرا.
۴۸. منتظری، حسینعلی (۱۳۸۸). حکومت دینی و حقوق انسان. تهران: گواهان.
۴۹. نورمن، ریچارد (۱۳۷۹). سوسیالیسم. فمینیسم و برابری؛ ترجمه: نسرین در مجموعه مقالات (جنس دوم) گردآورنده: نوشین احمدی خراسانی. جلد ۶. تهران: نشر توسعه.
۵۰. هاشمی، سید محمد (۱۳۸۴). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. تهران: نشر میزان
۵۱. هاشمی‌شاهروودی، سید محمود و دیگران (۱۴۲۶ ه.ق). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام. ۳ جلد. قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام. جلد ۳.
52. Allen, S. (2019), Human Rights and Gender Equality, Oxford University Press.
53. Universal Declaration of Human Rights, (1945).
54. International Covenant on Civil and Political Rights, (1966).
55. Convention on the Elimination of Discrimination against Women, (1997). was adopted by the General Assembly of the United Nations by its resolution, 180/34.
56. Burrows, N. (1985). International Law and Human Rights: The Case of Women's Rights, In: Campbell et al (eds.) Human Rights: from Rhetoric to Reality. Oxford: Basil Blackwell.
57. Milner, J.P. (2015). Gender Equality and Human Rights: The International Framework, Journal of Human Rights and International Politics